

Türkiye’de Kağıtsız Göçmen Kadınlar ve Sosyal Hizmetler*¹

Emel COŞKUN**

Özet: Bu yazı toplumsal cinsiyet perspektifinden kağıtsız göçmen kadınların ve sığınmacıların Türkiye'deki göç rejimi içindeki konumlarına ve sosyal hizmetler açısından ihtiyaçlarına odaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet kadın göçmenlerin sadece cinsiyete dayalı işgücü piyasasına katılım biçimlerini değil aynı zamanda gündelik yaşamlarında da belirleyici bir rol oynamaktadır, özellikle de kağıtsızlıkla birleştiğinde. Kağıtsız göçmen kadınlar ve sığınmacılar en güvencesiz işlerde çalışırken toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, cinsel taciz gibi risklere maruz kalmaktadır. Mevcut literatüre dayanan bu yazı ile kağıtsız göçmen kadınların sosyal hizmetlere erişmelerinin önündeki yasal ve pratik engelleri ortaya koymak ve bu grup için sosyal hizmetlerin önemini vurgulanması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Göçmen kadınlar, kağıtsız göç, sosyal hizmetler, Türkiye

Undocumented Migrant Women and Social Work in Turkey

Abstract: This paper focuses on the position of undocumented migrant women and refugee women in Turkey’s migration regime and their needs in terms of social work from a gender perspective. Gender does not only determine women migrant’s participation into labour market but also their daily practices especially when it combines with being undocumented. Undocumented women migrants and refugee women are exposed to gender based discrimination and sexual harassment while they work in most unsecure conditions. Based on existing literature, this paper aims to show the practical and legal obstacles that prevent undocumented migrant women from accessing to social services, and the importance of social work for this group.

Key words: Migrant women, undocumented migration, social work, Turkey.

* Makale Geliş Tarihi:28.02.2017

** Yard. Dr. Düzce Üniversitesi

Giriş

Uluslararası göç özellikle 80'lerden itibaren hızla politikleşen alanlardan birisi haline gelmiştir. Castles ve Miller'a (2009) göre bu politikleşme uluslararası göçteki küreselleşme, çeşitlenme hızlanma ve kadınlaşma² eğilimleri ile birlikte kendini göstermektedir. Nitekim kapitalist küreselleşmenin hızlandırdığı bu politikleşme, neoliberal ekonomi politikaları, güney ve kuzey yarım küre arasındaki gelir farkının açılması, uluslararası üretim ve işbölümündeki değişimlerin etkisiyle özellikle devletlerin ulusal güvenlik ve istihdam gibi politikalarına yansımaktadır. Batı Avrupa ve ABD merkezli şekillenen bu politikleşme çerçevesinde sınırlarını istenmeye göçe ve mültecilere kapatma çabaları sonucu zorunlu/gönüllü, siyasi/ekonomik ya da düzenli/düzensiz göçmenler arasında ayırım yapma, başka bir deyişle istenmeyen göçü engelleme çabası da son on yıllarda iyice belirginleşmiştir. Son dönemde Avrupa Birliği'nin gündemine oturan 'mülteci krizi' söylemi tam da bu politikaların bir sonucudur. Bu söylem etrafında izinsiz olarak Avrupa ülkelerine geçen Suriyeliler ve diğer sığınmacılar Türkiye'ye iade³ edilmek istenirken, bireylerin sığınma başvurularını ilk giriş ükesinde yapma zorunluluğu aranmakta ve 'geçerli sebeplere' sahip olma gibi sebeplerle kısıtlanmaktadır. Bugün sığınmacı, mülteci, transit göçmen, mevsimlik işçi, öğrenci, 'kaçak', düzensiz ya da kağıtsız gibi farklı tanımlamalar ve yasal statüler devletlerin 'göç yönetimi'nin önemli bir parçasıdır. Politika odaklı olarak göçmenlerin gönüllülük /zorunluluk ekseninde sınıflandırılması sadece onların yasal statülerini belirlemekle kalmamakta kalış koşullarını ve hangi sosyal hizmetlerden yararlanıp hangilerinin dışında bırakılabileceğini de belirlemektedir. Göçmen ve mültecilerin sahip oldukları haklar ve dolayısıyla bu kısıtlı haklar etrafında kurulan eşit olmayan sosyal ilişkiler onları sosyal hizmetlere en fazla ihtiyaç duyan gruplardan birisi haline getirmektedir.

Sosyal hizmetlerin kapsamını da etkileyen bu politik sınıflandırmalarda zorunlu göçmenler ihtiyaçları ile farklılaşan mülteciler ve sığınmacılara referans verirken, gönüllü göçmenler ise bu statülere erişimi ya da hakkı olmayan kağıtsız⁴ (düzensiz) göçmenleri referans almaktadır (Valtonen, 2016: 5). Türkiye'de de politika ile ilişkisi ve dolayısıyla yasalar karşısındaki konumlarına göre göçmenlerin

² Burada kadınlaşma (*feminisation*) kavramı uluslararası göçteki kadın göçmenlerin sayısına ve yaptıkları işe referansla kullanılmıştır.

³ 2016'da AB ile imzalanan Geri Gönderme Anlaşması çerçevesinde "Yasadışı yollarla AB ülkelerine giden veya bu ülkelerde buldukları sırada yasadışı duruma düşen (örneğin, vize süresini geçiren) Türk vatandaşları ve Türkiye üzerinden Anlaşma'ya taraf diğer ülke veya ülke grubuna geçiş yapmış üçüncü ülke vatandaşlarının Anlaşma'da belirlenen şartlar ve kurallar çerçevesinde Türkiye'ye geri alınmasını" öngörmektedir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2017).

⁴ Burada 'kağıtsızlık' göçmenlerin sadece giriş, ikamet ve çalışma izni olmamasını değil kısıtlayıcı göç yasaları karşısında kırılğan ve sessiz konumlarını da tanımlamak için kullanılmaktadır (Erder, 2011).

genellikle transit⁵, sığınmacı/mülteci ya da düzenli/düzensiz (kağıtsız) olarak sınıflandırıldığını görmekteyiz. Burada belirtmek gerekir ki 2014 yılında uygulama giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile geldikleri ülkelere göre sığınmacı ve mülteciler de üç farklı kategori altında tanımlanmaktadır⁶. Ancak göçmenlerin deneyimleri bu politik sınıflandırmalar arasında geçişkenliğin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Örneğin kağıtsızlık çeşitli durumları kapsayabilmektedir; ikamet izni ile çalışanlar, çalışma izni olmayan 'geçici koruma' altındaki mülteciler da ya da turist vizesi ile çalışan bir göçmen kağıtsız olarak nitelendirilebilmekte; Avrupa'ya gitmek için Türkiye'yi bir geçiş ülkesi olarak kullanan transit göçmenler Türkiye'de kalış sürelerinde kağıtsız kalabilmekte ya da kimileri de sığınmacı/mülteci olabilmektedir.

Bu sınıflandırmalara karşı çıkan sosyal bilimciler çoğu zaman siyasi çatışmaların ekonomik sebeplerden kaynaklanabileceğini ya da tersine siyasi çatışmaların ekonomik sebepler doğurabileceğini dolayısıyla göçmenleri 'gönüllü' ve 'zorunlu' ayırmaktan ziyade göçün devam eden bir süreç olarak kabul edilmesini önermektedirler (Freedman, 2004; Valtonen, 2016; Castles ve ve Loughna, 2005). Henüz mülteci statüsü almayan sığınmacılara örnek veren Valtonen, göçmenlerin zorunlu/gönüllü ayrımından ziyade sosyal adalet prensibi çerçevesinde konumlarının devam eden bir süreç olarak kavramsallaştırılmasını önermektedir (2016). Nitekim Valtonen gönüllü olarak sınıflandırılan göçmenlerin büyük kısmının da kendi ülkelerindeki ekonomik fırsat eşitsizliği veya istikrarsız ekonomik

⁵ Düvell (2006) 'transit göç'ün mülteci hareketleri, işgücü göçü, düzenli veya kağıtsız göç, geçici göç gibi çeşitli göç biçimlerini kapsadığına işaret eder. Transit göç karar alma açısından da esneklik, nitekim Düvell göçmenlerin bilerek ya da mevcut koşullar ve fırsatların bir sonucu olarak sonradan alınan kararlarla bir ülkeden başka bir ülkeye geçişlerine referans verir (2006:3). 'Transit göç' terimi göç politikası söylemine 1990'larda girmiştir ve daha ziyade Avrupa'da istenmeyen ve düzensiz göçü ifade eder (Düvell, 2006).

⁶ Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi'ne göre mülteci "ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen kişi" olarak tanımlanmaktadır (UNHCR, 2016). Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne bölgesel çekince ile taraf olmuştur ve Batı Avrupa ülkeleri dışından gelen bireylerin iltica başvurusunda bulunmasına izin verilmemektedir ve 'mülteci' olarak tanımlanmamaktadır. Ancak AB dışından, İran, Irak, Somali, Afganistan ya da diğer ülkelerden gelen bireylerin sığınma başvuruları 2014 yılında çıkan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) çerçevesinde 'şartlı mülteci' olarak kabul edilebilmektedir. Cenevre Sözleşmesi'ndeki benzer sebeplerle uluslararası koruma başvurusu kabul edilen bu bireyler ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından ABD gibi üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar Türkiye'de 'şartlı mülteci' olarak kalabilmektedir (YUKK, 2013: 27-28). Bu bireyler uluslararası koruma için BMMYK'ya ve Göç İdaresi'ne aynı anda başvurmaktadır ve başvurucular geçici kimlik kartı verilerek uydu şehirlere gönderilmektedir. Türkiye'de kayıtlı olan Suriyeliler ise özel bir 'geçici koruma' statüsünde bulunmaktadır.

koşulların bir sonucu olarak zorunlu göçmen kategorisine eklenebileceğini, yerlerinden edilenler, savaş ve çatışmalardan kaçanların ise olağandışı koşullar çerçevesinde bu devamlılık gösteren sürecin en uç noktasına yerleştirilebileceğini vurgulamaktadır (Ibid). Bu sınıflandırmalarda toplumsal cinsiyetin önemine dikkat çeken Cox ve Pawar mülteci tanımı gibi uluslararası sözleşmelerde koruma öngörülen kişiler için toplumsal cinsiyet ayrımı yapılmadığını ancak göçmen kadın ve çocukların genelde bu süreçlerden daha fazla etkilendiğine dikkat çekmektedir (2006 aktaran Valtonen, 2016: 5). Cox ve Pawar'ın tespitleri tüm göç kategorileri için genişletilebilir, nitekim göç kararları gibi göç süreçleri de toplumsal cinsiyetten bağımsız değildir ve kadın göçmenler bu süreçlerden çok daha farklı biçimlerde etkilenmektedirler.

İşte bu makale de göçmen ve mülteci kadınların Türkiye'deki konumlarına dair 'zorunlu' ya da 'gönüllü' olmalarından bağımsız olarak kağıtsızlıkları temelinde ve toplumsal cinsiyet perspektifinden bir çerçeve çizmek hedeflenmektedir. Bu çerçeve içinde göçmen kadınların sosyal hizmetlere erişmelerinin önündeki yasal ve pratik engelleri ortaya koymak, sosyal hizmetlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından göçmen kadınları kapsamının önemini vurgulamak amaçlanmıştır.

Sonraki bölümde 'göçün kadınlaşması' etrafında Türkiye'deki kadın göçüne dair bir çerçeve çizilecek, daha sonra kağıtsızlığı doğuran koşullar ve sosyal hizmetler açısından göçmen kadınların konumları incelenecektir.

Göçün Kadınlaşması ve Türkiye'de Göçmen Kadınlar

Mevcut literatür hem erkek hem de kadın için çoğu zaman yaşam standartlarını yükseltmek anlamını taşıyan göç sürecinin özellikle kadınlar için toplumsal cinsiyetleri temelinde farklı anlamlar taşıdığını göstermektedir (Morokvasic, 1991;1983; Boyd ve Grieco, 2003; Kofman vd., 2000; Ehrenreich ve Hochschild, 2002; Lutz, 2010). Toplumsal cinsiyet, dar bir çerçevede, cinsler arasındaki biyolojik farklılaşmanın ötesinde toplumda inşa edilen, kadın ve erkek olmaya yüklenen işlevler olarak tanımlanabilir (Hirata vd., 2009: 82-83). Kadınların maddi ve zihinsel kaynaklara eşitsiz erişimi, fiziksel ve psikolojik davranış ve tutumlar toplumdaki kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişkilerin yansımaları ve sonuçlarıdır (Ibid). Tabet (1985/1998) toplumsal cinsiyetin iki temel alanda maddi olarak kendini gösterdiğine işaret eder; 'toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve üretim araçlarının toplumsal cinsiyete dayalı olarak bölünmesi' ve 'üreme emeğinin toplumsal örgütlenişi' (aktaran Hirata vd., 2009: 82-83). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği de asıl olarak bu iki alanda yani kadınların emeğinin ve bedenlerinin denetlendiği alanlarda en fazla görünürdür. Kadın ve erkek arasındaki eşit olmayan ilişkiler göçün ve ilişkili olduğu sürecin de temelinde yatmaktadır. Nitekim Morokvasic'in 1970'lerde yaptığı ilksel nitelikteki araştırması göçün kadınların sadece ekonomik güçlüklerle karşı gösterdiği zorunlu bir yanıt olmadığını aynı zamanda toplumsal cinsiyetleri temelinde baskıcı ataerkil sosyal ilişkilerden bir kaçış olduğunu da vurgulamaktadır

(1983). Göçün kadınlar için anlamı kimi zaman boşanmanın imkansızlığı, ev içi şiddet ya da baskıcı ataerkil ilişkilerden kaçış olurken kimi zaman ekonomik kaynaklara ve mülkiyete sınırlı erişimin ya da çocuk bakımı sorumluluğunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Morokvasic, 1991;1983; Boyd ve Grieco, 2003; Kofman vd., 2000; Ehrenreich ve Hochschild, 2002; Lutz, 2010).

Toplumsal cinsiyet sadece göç kararını değil makro ölçekte göç süreçlerini de yapılandıran bir faktördür. Nitekim küreselleşme, ulusal ve uluslararası ekonomilerdeki gelişmeler sınıf ve eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileri temelinde erkek ve kadınların göç kararlarını da farklı etkilemektedir. 'Yoksulluğun kadınlaması' kavramıyla ifade edilen bu durum kadın emeğinin cinsiyetçi işbölümü içerisinde değersizleştirilmesine, emek piyasasındaki yedek işgücü konumlarına, ekonomik kaynaklara sınırlı erişimlerine referans vermektedir (Yalçın, 2015: 51). Sassen küreselleşmenin ve beraberinde işgücü piyasasına getirdiği olumsuzlukların kadınları farklı etkilediğini vurgularken göçmen kadınların işverenler için kayıtdışı kâr elde etme aracı, hükümetler için ise sorunsuz döviz kaynağı olarak kabul edildiğine işaret etmektedir (2000). Araştırmalar, özellikle 1980'lerden itibaren göçmen kadın işgücüne olan talebin ev hizmetleri, bakım, el emeğine dayalı üretim gibi toplumsal cinsiyete dayalı alanlardan ve göçmen kadın bedeninin konu olduğu seks endüstrisinden geldiğini ortaya koymaktadır (Kofman vd., 2000). Nitekim Kofman ve Raghuram (2015) küreselleşmenin bir parçası olarak bakım emeğinin değişen uluslararası işbölümüne vurgu yapmaktadır. Son 15 yılda özellikle yüksek gelirli OECD ülkelerinde bir puan artarak kadınların uluslararası göçteki oranının yüzde 52'ye çıktığını ve 64,5 milyona ulaştığını göstermektedir (United Nations, 2016: 10). Göçmen kadın emeği vasıfsız, düşük ücretli ve 'itaatkar' emek olarak talep görürken kısıtlayıcı göç politikalarının sonucu olarak kağıtsız olması işgücündeki bu konumunu pekiştirmektedir.

Kadın göçmenler özellikle 90'lardan itibaren Sovyetlerin dağılmasının ardından bu bölgeden çok sayıda insanın ticaret ya da çalışma amaçlı gelmesiyle Türkiye'de görünür olmaya başlamıştır (Erder ve Kaşka, 2003). Türkiye'nin Doğu ve Batı arasındaki konumu, çevre ülkelerde, Ortadoğu ve Asya, Afrika'daki siyasi çalkantılar, savaşlar, Avrupa'nın sıkı göç rejimi, nispeten istikrarlı ekonomisi, yaygın kayıtdışı sektörler ve ticaret olanakları ile gevşek vize politikası gibi faktörler Türkiye'yi pek çok göçmen için çekici bir alternatif haline getirmiştir (Erder ve Kaşka, 2003; İçduygu ve Kirişçi, 2009). Son yirmi yılda gittikçe çeşitlenen göç ve göçmenler arasında kadınlar hem kağıtsız göçmenler hem de mülteci ve sığınmacılar olarak ve yaptıkları işlerin niteliği ile görünür olmaya başlamışlardır (Toksöz ve Ünlütürk-Ulutaş, 2012; Kaşka, 2009; Dinçer, 2015; Coşkun, 2016). Kağıtsız göçmen kadınların sayısına dair bir tahmin yapmak güç olsa da özellikle emek piyasasında göçmenlerin olduğu çoğu sektörde (inşaat hariç) erkeklerden daha fazla temsil edildikleri ve en az yüzbinlerce kağıtsız göçmen kadın işçi olduğu tahmin edilmektedir (Toksöz vd. 2012). Göçmen ya da sığınmacı kadınların işgücü piyasasındaki konumlarına baktığımızda bakım ve ev işçisi, tekstil mağazalarında

satış personeli, eğlence yerlerinde garsonluk gibi hizmet sektörlerinde (Erder ve Kaşka, 2003; Kaşka, 2009; Keough, 2008), imalat atölyelerinde ucuz işçiler olarak (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011) ya da seks satarak (Yükseker, 2003; Gülçür ve İlkaracan, 2002) toplumsal cinsiyete dayalı işlerde ve kayıtdışı olarak çalıştıkları görülmektedir.

Türkiye'nin dış politikasına ve ticari ilişkilerine bağlı olarak göçmenlerin giriş ve kalış durumları farklılık göstermektedir. Örneğin komşu ülkeler, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri (Toksöz vd., 2012), Sahra-Altı Afrika ülkeleri (Bkz. Brewer ve Yüksek, 2009; Coşkun, 2016), Filipin gibi Asya Pasifik ülkelerinden gelen kadınlar bir ya da üç aylık vizelerle Türkiye'ye giriş yapmakta ve vizeleri bittikten sonra da kalmaya devam ederek birçoğu kağıtsız konuma düşmektedir. İran, Irak, Afganistan ve Sahra-Altı Afrika ülkeleri gibi çatışma ların devam ettiği ülkelerden gelen ve sığınmacı olarak başvuru yapan kadınlar⁷ da benzer çalışma ilişkileri çerçevesinde güvencesizlik ve kağıtsız olarak çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Suriyeli kadınlar ise geçici koruma kapsamında Türkiye'de ikamet etseler de onlar da kayıtdışı çalışmaktadırlar. Toplumsal cinsiyete özgü işlerde düşük ücretli ve sigortasız olarak çalışmak zorunda kalan göçmen ve mülteci kadınların kağıtsızlık durumu sadece Türkiye'nin göç politikası ile açıklamak yeterli değildir. Nitekim kayıtdışılığı temelinde düşük ücretli ve 'itaatkar' bir emek olarak talep gören göçmen kadın emeği bazı devletlerin azalan sosyal refah uygulamaları (Kofman vd. 2000) ve küreselleşen toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü (Kofman ev Raghuram, 2015) çerçevesinde teşvik edilmekte ya da en iyi haliyle görmezden gelinmektedir. Örneğin kadın vatandaşların iş ve ev arasındaki 'uyumunu' sağlamak için bazı Batı Avrupa ülkeleri (ör. Britanya) göçmen ev işçilerine kapılarını açarken bazıları ev içi işlere uyguladıkları kotalarla (örn. İtalya, İspanya) bu göçü yönetmeye çalışmakta Almanya ve İskandinav ülkeleri gibi bazıları ise görmezden gelmektedir (Lutz, 2008:6)

Türkiye'de de çoğu göçmen kısıtlayıcı göç politikalarının bir sonucu olarak kağıtsız yaşamak ve çalışmak zorunda bırakılmaktadır. Burada toplumsal cinsiyet ile etkileşimi çerçevesinde kadınların ikamet ve çalışma koşullarını belirleyen bir faktör olarak kağıtsızlığın vurgulanması önem taşımaktadır. Nitekim sadece kadın olmak, göçmen olmak, farklı bir etnik gruba ve işçi sınıfına dahil olmak gibi sebeplerle aynı anda çoklu eşitsizliklere (Morokvasic, 1984) maruz kalan kadınlar için kağıtsızlığın toplumsal cinsiyete özgü yarattığı koşullar da erkeklerden farklıdır. Kadın göçmenlerin durumunu daha iyi anlayabilmek için Türkiye'de kağıtsızlığın nasıl oluştuğuna ve göçmen kadınların yaşamlarını nasıl etkilediğine daha detaylı bakmak gerekmektedir.

⁷ Türkiye'deki mültecilerin ise yüzde 47'si kadın, yüzde 77'si ise kadın ve çocuklardan oluşmaktadır (AFAD, 2014). Aralık 2016 rakamlarına göre Türkiye'de 18 ve 60 yaş arasında 12 bin 544 kayıtlı kadın mülteci, 52 bin sığınmacı kadın bulunmaktadır (UNHCR, 2016a).

Göçmen Kadınlar ve Kağıtsızlık

Kadın göçmenlerin Türkiye'deki kağıtsızlık durumu büyük ölçüde göçmenlere ve mültecilere yönelik çalışma, ikamet, giriş ve çıkış gibi düzenlemelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Türkiye de uluslararası göçteki politikleşmeye paralel olarak özellikle 2000'lerden itibaren Avrupa Birliği adaylığı çerçevesinde ve uluslararası sözleşmelerin etkisiyle göçmenlerin giriş, kalış ve çalışma izinlerine dair bir takım yasal düzenlemeler yapmıştır. Örneğin 2003 yılında çıkarılan 'Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun' ile göçmen işçiler için karar verici kurum olarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) atanmıştır (ÇSGB, 2016a). Bu yasaya göre yabancıların çalışma izni alması için işverenlerin ya göçmen Türkiye'ye gelmeden önce ya da Türkiye'de 6 aylık oturma izni aldıktan sonra çalışma iznine başvurması gerekmektedir (Ibid). Bürokratik ve uzun süreçlerin yanı sıra istihdam önceliğini vatandaşlara veren ÇSGB'nin izinleri ev işi gibi belirli sektörlerde olması ya da söz konusu işyerinde en az on yerli işçinin çalışması gibi kriterler doğrultusunda verildiği için çalışma izinlerinin sayısı oldukça kısıtlı kalmaktadır (Bkz. Toksöz vd., 2012). Nitekim ÇSGB verilerine göre 2015 yılında verilen çalışma izinlerinin sayısı 64 bin 547 ve bu sayı içinde evde bakım ve temizlik işlerinin payı 16 bin 825'dir (ÇSGB, 2015: 21-22). Bu rakamlar iyimser bir tahminle yüzbinlerce göçmenin kayıtdışı çalıştığını göstermektedir (Toksöz vd., 2012). Bu rakamlar aynı zamanda kadınların ev içi bakım ya da eğlence gibi cinsiyete dayalı işlerde çalışma izni alabildiklerini göstermektedir. Burada belirtmek gerekir ki Türkiye'de bir göçmen işçinin çalışması tamamen işverenin başvurusu ile olabilmektedir dolayısıyla göçmen işçiler kendileri bağımsız başvuruda bulunamamaktadır. Bu bürokratik süreç ise çoğu işvereni caydırmaktadır. 2014 yılında yürürlüğe giren YUKK ile nispeten işverenlerin başvuru süreci kolaylaştırmış olsa da hem sektörel hem de işyeri bazında sınırlandırılmalar hala çoğu göçmenin izinlere erişimini engellemektedir. İşverenlerin isteksizliği de göçmenlerin çalışma iznine erişimini güçleştirmektedir. Nitekim kağıtsız ve güvencesiz göçmenlerin özellikle de kadınların kötü çalışma koşullarına daha kolay razı olmaları ve işverene bağımlılıkları işverenler için çekici bir faktör olabilmektedir (Toksöz ve Ünlütürk-Ulutaş, 2012; Erder, 2011; Coşkun, 2016). Özellikle toplumsal cinsiyete dayalı işlerde kötü çalışma koşullarına kolaylıkla rıza gösteren, itaatkar, düşük ücretli ve hızla tüketilebilir bir işgücünü oluşturdukları için kağıtsız göçmen kadın işçiler işverenler tarafından tercih edilmektedirler.

Çalışma izinlerine erişimleri yasal düzenlemeler, yaptıkları işin doğası ve işverenlerin isteksizliği ile kısıtlanan kadın göçmenler için Türkiye'de ikamet izni almak da maddi külfetinden dolayı zordur. İkamet izni alabilmek için sağlık sigortası zorunluluğu, bir garantör ya da kira kontratı ile istenen süreye göre banka hesabında birkaç bin dolar para bulundurma zorunluluğu vardır. İlaveten, son dönemde yapılan düzenlemelerle turist vizesi ile kalışlar da kısıtlanmıştır. Göçmenlerin turist vizesiyle kalışını nispeten kolaylaştıran vize rejimi 1 Şubat

2012'de değiştirilmiş ve 180 gün içinde 90 gün ile sınırlanmıştır. Başka bir deyişle turist vizesi ile Türkiye'ye gelen bireyler vize bitiminde yurtdışına çıkmakla yükümlüdür ve ancak üç ay sonra tekrar Türkiye'ye girebilmektedir. Bu uygulama başka türlü ülkeye girme olanağı olmadığı için 'turist' ya da 'iş' vizesi ile giriş yapan çoğu göçmen kadının çalıştıkları işlerini kaybetmemek için vizesi bittikten sonra da kalıp çalışmaya ve kağıtsız duruma düşmelerine yol açmaktadır.

Kadın göçmenlerin giriş, kalış ve çalışmalarını kısıtlayan göç yasaları onları kağıtsız kalmaya ve güvencesiz olarak çalışmaya zorlamaktadır. Sınırdışı edilme korkusu özellikle kadınlar için toplumsal cinsiyetleri temelinde başka riskleri de beraberinde getirmektedir. Yakın dönemde yapılan araştırmalar göçmen kadınların işyerinde tacize uğrama ve ücretini alamamanın çok yaygın olduğunu göstermektedir (Coşkun, 2016; Toksöz vd. 2012; Dinçer, 2015; Toksöz ve Ünlütürk-Ulutaş, 2012). Nitekim işverenleri tarafından polise şikayet edilmekle korkutulan çoğu göçmen kadın bu korku ile özellikle polisle karşılaşmaktan kaçınmakta ve çoğu zaman sadece düşük ücrete ve kötü çalışma koşullarına değil cinsel tacize de ses çıkaramamaktadır. Hatta bazı işverenler için cinsel beklentiler de göçmen kadın işçileri işe almak için çekici bir faktör olabilmektedir (Coşkun, 2016: 96). Bu kağıtsızlık durumu sadece işverenlere karşı değil genel olarak vatandaşlar ile göçmenler arasında yarattığı 'eşitsiz sosyal ilişkiler'den (Anderson, 2013) dolayı da göçmenleri savunmasız bir konuma sokmaktadır. Nitekim göçmen kadınların kağıtsızlıktan kaynaklanan kırılganlıkları işveren, ev sahibi, polis ve genel olarak vatandaşlar ile eşitsiz ilişkiler yaratmaktadır. Örneğin Biehl'in araştırması İstanbul Kumkapı'daki bazı ev sahiplerinin evlerini kiralarken göçmen kadın kiracılardan cinsel beklentileri olabildiğini göstermektedir (2014: 12). Bir yandan kaldığı ülkenin dilini bilmeyen diğer yandan yasalar önündeki 'kaçak' kimliğinden dolayı resmi kurumlardan yardım isteyemeyen ve dolayısıyla her an sınırdışı edilme korkusu ile araçlara bel bağlamak zorunda kalan bir göçmen oldukça itaatkar bir işgücü oluşturmaktadır. Kağıtsız göçmen kadınların deneyimleri uğradıkları hak ihlallerini ve hatta tecavüzü bile sınırdışı edilme korkusuyla şikâyet edemediklerini şikayetçi olduklarında öncelikle kendilerinin sorgulandıklarını göstermektedir (Coşkun, 2014; 2016). Daha da ötesi bu cezazsızlık durumu göçmenlerin suüstimalini meşrulaştırarak hak ihlallerini ve şiddet uygulayanları cesaretlendirebilmektedir.

Toplumsal cinsiyet temelindeki göçmen kadınların bu kırılganlığı mülteci ve sığınmacı kadınlar için de geçerlidir. 26 Nisan'da Resmi Gazete'de yayımlanan "Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik" ile Suriyeli mülteciler ve ikincil koruma statüsü sahibi kişiler altı aylık ikametlerinden sonra işveren aracılığıyla çalışma iznine başvuruya hak kazanmaktadır (ÇSGB, 2016b). Ancak bir işyerinde en az on vatandaşın çalışması koşulu gibi benzer kriterlerden dolayı çalışma izni olan sığınmacı ve mülteci sayısı çok kısıtlıdır. Örneğin 2015 yılı ÇSGB istatistiklerine göre Suriyeli 280 kadın ve 3 bin 739 erkek çalışma iznine sahiptir (ÇSGB, 2015: 16). Dolayısıyla Türkiye'de ikamet eden milyonlarca mülteci ve sığınmacı da

kağıtsız olarak çalışmak zorunda kalmaktadır. Çoğu izinsiz çalışan mülteci kadınlar da hem emek sömürsü hem de toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve tacizle karşı karşıya kalabilmektedirler (Kıvılcım ve Özgür-Baklacıoğlu, 2015). Onlar da çalışma izinleri olmadığı gerekçesiyle çoğu hak ihlaline sessiz kalmaktadırlar. Nitekim aylarda bir araştırma çerçevesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir uydu kentte yetkililerle yaptığımız bir görüşme açıkça uluslararası korumaya başvuran sığınmacıların izinsiz çalışma temelinde sınırdışı edilebildiklerini göstermektedir⁸.

Kağıtsız göçmenler ama özellikle de kadınlar toplumsal cinsiyetleri temelinde emek sömürsüne, farklı alanlarda istismara ve cinsel tacize karşı savunmasız bir konumda bırakılmaktadır. Yasalar ve toplumun gözündeki 'kaçak işçi' ve 'gönüllü fahişe' konumları kadınların sınırdışı edilme korkusuyla birleşerek hak arayışlarını engellemekte, onları sessizleştirmektedir. İçinde buldukları bu güvencesiz koşullarda sosyal hizmetlere en fazla ihtiyaç duyan gruplardan birisi olan göçmen kadınlar yasal statüleri yani kağıtsızlıkları çerçevesinde bu hizmetlere erişememektedir.

Sosyal Hizmetler ve Göçmen Kadınlar

Türkiye'de 1983 yılında kabul edilen Sosyal Hizmetler Kanunu sosyal hizmetleri şöyle tanımlamaktadır:

Kişi ve ailelerin kendi bünye ve çevre şartlarından doğan veya kontrolleri dışında oluşan maddi, manevi ve sosyal yoksunluklarının giderilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına, sosyal sorunlarının önlenmesi ve çözümlenmesine yardımcı olunmasını ve hayat standartlarının iyileştirilmesi ve yükseltilmesini amaçlayan sistemli ve programlı hizmetler bütünü[dür] (Sosyal Hizmetler Kanunu, 2017)

Türkiye'de yeterliliği tartışılmakta olan sosyal hizmetler göçmenler ve mülteciler söz konusu olduğunda çok daha kısıtlı kalmaktadır. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi çerçevesinde düşünülen göçmen ve mültecilere yönelik sosyal hizmet uygulamaları ekonomik, sosyal ve kültürel hakları kapsayacak şekilde genişletilebilir (Valtonen, 2016). Örneğin mülteci ve sığınmacılara yönelik sosyal hizmet uygulamaları acil tıbbi destek ve sağlık, konaklama, terüme ve bilgiye erişim, sosyo-ekonomik destekler, eğitim ve çalışma, güvenli yaşam hakkı, psikolojik destek gibi oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Buz, mültecilerin Türkiye'de kalışları sırasında yaşadıkları "eğitim sorunları, psiko-sosyal sorunlar, dil konusundaki güçlükler, sağlık sorunları, uyum sorunları, sosyal ilişki kurma sorunları, ekonomik sorunlar"ı işaret etmektedir (2008: 122). Sığınmacıların ve göçmenlerin yaşadıkları zorluklara sosyal ve ekonomik kayıpların ortaya çıkardığı yoksunluk, sosyal çevrelerinin olmaması, aile, akraba, komşu gibi ilişki ağlarının yokluğu ve sosyal dışlanma da eklendiğinde gündelik yaşam daha da zorlaşmaktadır (Ibid).

⁸ Düzce İlinde yaptığımız özel söyleşi.

Türkiye'deki sığınmacı ve mültecilerin ya da genel olarak ihtiyaç içindeki göçmenlerin sorunlarına çözüm amaçlı olarak tasarlanan barınma, sosyo-ekonomik destekler, sağlık hizmetlerine erişim, tercümanlık, danışmanlık, eğitim ya da psikolojik destek gibi kapsamlı sosyal hizmetlerden bahsetmek mümkün değildir. Yerine, geçici kimlik numaraları temelinde sığınmacı ve mültecilerin erişebildikleri, vatandaşlara sunulan hizmetlerden herhangi bir farklılık göstermeyen ve dolayısıyla kısıtlı erişilebilen sağlık, eğitim ve sosyo-ekonomik desteklerden bahsedilebilir. 2014 yılında uygulama giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile uluslararası koruma başvurusu sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler ve aile üyeleri gönderildikleri uydu kentlerde⁹ ilköğretim ve ortaöğretim hizmetlerinden, sosyal yardımlardan ve ödeme gücü yoksa sağlık hizmetinden yararlanabilmektedir. Herhangi bir sağlık güvencesi ve ödeme gücü olmayan sığınmacılar (başvuru sahipleri veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler) geçici kimlik numaraları ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'na tabi olabilmektedir. Türkiye'de kurumsal sosyal hizmetler bazı kamu kurumları (örn. AFAD, Kızılay, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri), uluslararası kuruluşlar ile yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri tarafından ve sadece sığınmacılara yönelik olarak sunulmaktadır. Özellikle mültecileri hedefleyen ve son beş yılda sayıları hızla artan sivil toplum örgütleri (STÖ) göçmenlere yönelik farklı alanlarda destekleri ile görünmeye başlamışlardır. Bu hizmetler arasında koruma başvurusu sırasında rehberlik, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere erişimde danışmanlık, ikinci el eşya, giysi ve yakacak yardımı, market çeki, kısıtlı maddi destek, dikiş ve kuaförlük gibi mesleki eğitim, Türkçe ve İngilizce kursları, çocuklara yönelik eğitimleri görebilmek mümkündür (Toksöz vd., 2012: 114-115). Birkaç yıllık projelerle ve yurtdışı fonlarla hizmetlerini finanse eden STÖ'lerin hizmetleri de kalıcı olmamakta ve kısıtlı sayıda mülteciye ya da sığınmacıya ulaşmaktadır.

Koruma altındaki mültecilerin ve sığınmacıların dahi kısıtlı haklara sahip olduğu Türkiye'de kağıtsız göçmenler sosyal haklar ve hizmetlerin tamamen dışına itilmektedirler. Kağıtsız göçmenlerin deneyimleri sosyal hizmetler bir yana hayati öneme sahip sağlık hizmetine dahi erişimlerinin olmadığını göstermektedir (Coşkun, 2016). Acil sağlık hizmetlerine erişim herkes için evrensel ve Türkiye'de de yasal bir hak olarak tanımlanmasına rağmen çoğu zaman sınırdışı korkusu gibi sebeplerden dolayı göçmenler için erişimi çok mümkün olmamaktadır. Nitekim hastane yönetimleri özellikle ücretin ödenmediği durumlarda ve hatta acil servislerden yapılan girişlerde bile kağıtsız göçmenleri polise şikayet etmekte veya rehin

⁹ Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olduğu için Avrupalı olmayan sığınmacıları ülkesine geri göndermemekle yükümlü olan Türkiye bu kategoride yer alan sığınmacıların BMMYK tarafından güvenli üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar uydu kentlerde ikamet etmelerini şart koşmaktadır. 1994 yılından itibaren uygulanan ve bugün sayıları 62'ye ulaşan uydu kentlerde ikamet zorunluğu olan ve sağlık ile eğitim dışında düzenli kurumsal desteğe erişimi olmayan çoğu sığınmacı bu kentlerde barınma ve geçim konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadır.

tutabilmektedir. Kağıtsız göçmenler için sağlık ancak fahiş fiyatlarla erişilebilen bir hizmete dönüşmektedir çünkü bazı özel ya da kamu hastanelerinde pasaport göstermek yeterli olsa da yasal ücretlendirme ile turistlerden ve 'yabancılardan' standart hizmet bedellerinin üç katı ücret talep edilmektedir. Tüm bu sorunlarla karşılaşmak istemeyen çoğu kağıtsız göçmen mecbur kalmadıkça doktora gitmemekte, evde saklanarak hastalığı atlarmaya çalışmakta bu da kimi zaman basit hastalıkların dahi hayati tehlikelere dönüşmesine sebep olabilmektedir (Coşkun, 2016). Sağlığa erişimi dahi kısıtlı olan kağıtsız göçmenlerin tercüme ya da gündelik hayatlarında karşılaştıkları zorluklarla baş etmek için başvurabilecekleri ve destek alabilecekleri kurumsal mekanizmalar bulunmamaktadır. Bazı yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin (STÖ) kısmen kağıtsızları da hizmetlerine dahil ettiğinden bahsedebiliriz (Toksöz vd., 2012). Örneğin bazı belediyeler karşılaştıkları kötü durumdaki kağıtsız göçmenlere ikinci el eşya ve giysi yardımı yapmakta, bazı STÖ'ler ise acil sağlık ve barınma ihtiyaçlarına çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. Burada hatırlatmakta fayda var ki kağıtsızların bir kısmı da sığınma başvurusunda bulunan, başvuru dosyası kapanan ya da Avrupa'ya gitmeyi bekleyen sığınmacılardan oluşmaktadır.

Kadınlar söz konusu olduğunda ne sığınmacı ne de kağıtsız göçmen kadınlar için toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal hizmetlerden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim aile içi şiddete ve erkek şiddetine uğrayan sığınmacı ve mülteciler bile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın sığınaklarına kolaylıkla erişememekte ya da herhangi bir özel hizmetten yararlanamamaktadır. Halen devam etmekte olan Düzce'de yaptığımız görüşmeler ev içi şiddet şikayetiyle başvuran kadın sığınmacıların önce İl Göç Müdürlüğü'ne yönlendirildiği, tercümanlık ve bürokratik işlemler gibi sorunların kadınların refahının önüne geçtiğini göstermektedir. Özellikle son yıllarda Suriyelilerin ciddi bir nüfusa ulaşmasıyla birlikte sığınmacı ve mültecilere odaklanan sivil toplum örgütleri ve kamu kurumları raporla ryayımlamakta (Biner ve Soykan, 2016; İçduygu, 2015) ancak bu toplumsal cinsiyet merkezli çalışma sayısı oldukça yetersiz kalmaktadır (Kıvılcım, 2016). Mevcut çalışmalar ve raporlar göçmen ve mülteci kadınların olumsuz iş ve yaşam deneyimlerinin onların toplumsal cinsiyete duyarlı her türlü sosyal desteğe ihtiyaçları olduğunu göstermekte ve bu ihtiyaçların tanımı için daha detaylı bilgi edinmek gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuç Yerine...

Bir göçmenin sosyal hakları ve dolayısıyla sosyal hizmetlere erişimi çoğu zaman yasal statüsü tarafından belirlenmektedir. Ancak kadınların çalışma ve sosyal yaşam deneyimleri Valtonen'in (2016) savunduğu gibi sosyal hizmetler açısından sığınmacı, mülteci ya da kağıtsız göçmenler olarak ayırım yapmanın çok da mümkün olmadığını göstermektedir. Hem yasalar önünde hem de toplumsal cinsiyet temelinde dezavantajlı konumları göçmen ve mülteci kadınları sosyal hizmetlere en fazla ihtiyaç duyan gruplardan birisi yapmaktadır.

Türkiye'de farklı dillerde bilgi edinme, çeviri hizmeti, hukuki destek, eğitim ve sağlığa erişim gibi sığınmacı ve göçmenlere yönelik olarak bireyselleştirilmiş sosyal hizmetlerden bahsetmek mümkün değildir. Yerine, geçici koruma altındaki mültecilerin ve uluslararası korumaya başvuran sığınmacıların geçici kimlik kartları ile erişebildikleri, vatandaşlara sunulan kısıtlı ve standart hizmetlerden bahsetmek mümkündür. Bu hizmetler de tercüman desteği gibi hizmetlerle birlikte sunulmadığı için mülteci ve sığınmacıların kısıtlı erişebildikleri hizmetlerdir. Ne çalışma ne de oturma izinlerine erişimleri olmayan kağıtsız göçmenler ise resmi olarak verilen sosyal haklar ve hizmetlerin tamamen dışında bırakılmaktadır. Kağıtsız göçmen kadınların toplumsal cinsiyetten kaynaklı olarak yaşadıkları ayrımcılık ve cinsel şiddet de sosyal hizmetler alanında görünmezdir.

Türkiye'nin kısıtlayıcı göç ve mülteci rejimi göçmenler için kendi başlarına üstesinden gelemeyecekleri yapısal zorluklar yaratmaktadır. Yasal statü etrafında şekillenen bu eşitsizlikler göçmen ve mültecilerin kurdukları sosyal ilişkilere de yansımaktadır. Dolayısıyla göçmen ve mülteci kadınlara (ve erkeklere) yönelik insan hakları ihlalleri, emek sömürsü ve cinsel taciz gibi istismarı engelleyecek daha kapsamlı politikalar ve uygulama gereklidir. Ancak bu savunmasızlığı ve insan hakları ihlallerini engellemek için en etkili önlem kağıtsız göçmen kadınların sosyal hak ve çalışma hakları genişletilmelidir. Bu da göçmenlerin giriş, ikamet ve çalışma izinlerine erişimini kolaylaştırmaktan geçmektedir.

Göçmen ve mülteci kadınların işyerlerinde, kamusal alanlarda ya da evde uğradıkları cinsel tacize ve tecavüze karşı sıfır tolerans politikası ile cezai yaptırım uygulanması gerekmektedir. En acil önlem sınırdışı korkusu olmadan kadınların şikayetçi olabilecekleri sivil ve çok dilli kriz/başvuru merkezleri kurulmasıdır. Bu başvurular sağlık, barınma, hukuki ve psikolojik destek ile desteklenmelidir. Türkiye'nin imzaladığı kadına yönelik şiddetle mücadele eden uluslararası sözleşmeler bu konuda önemli bir referanstır. Örneğin 2011'de imzalanan İstanbul Sözleşmesi hiçbir nedenle ayırım yapılmaksızın, yasal statüsüne bakılmaksızın tüm göçmen kadınların da karşılaştıkları cinsel şiddet ve ev içi şiddetle ilgili olarak koruma ve önleme mekanizmalarından yararlanabileceklerini hükme bağlamaktadır (Council of Europe, 2011: 6). Öte yandan CEDAW'ın Kadın Göçmen İşçilerle İlgili 26 Sayılı Genel Tavsiye'si doğrultusunda toplumsal cinsiyetleri temelinde erkek şiddeti gören kadınlara koruma sağlanması gerekmektedir (United Nations, 2016b). Özetle, toplumsal cinsiyetten kaynaklı olarak yaşanan cinsel taciz gibi travmatik durumlar şiddet gören kadınlara yönelik sosyal hizmetler alanına acilen dahil edilmelidir. Göçmen ve mülteci kadınlar için yasal danışma, sağlık hizmetlerine erişim ve sosyal destek gibi çok daha yapısal ve kapsamlı sosyal destek hizmetleri gerekmektedir. Buz'un (2007: 47) işaret ettiği gibi özellikle sığınmacı kadınlar için feminist bir perspektifle kurgulanan ve kadınları güçlendirmeyi hedefleyen sosyal hizmetler gerekmektedir. Bu hizmetler sosyal hizmetlerin gereği olarak göçmen ve mülteci kadınların güçlenmesinin yanı sıra daha adil bir toplum kurulmasına da hizmet edecektir. Bu önlemler alınmadıkça evrensel sosyal

hizmetlerin temel prensiplerinden birisi olan sosyal adalet de sağlanamaz. Kağıtsızların ama genel olarak göçmenlerin uğradıkları hak ihlallerinin görünür kılınması, kamuda farkındalık yaratılması ve bu konularda yasal önlemler alınması için hak savunucu sivil toplum örgütlerine ve sosyal hizmet meslek örgütlerine de önemli bir rol düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, B. (2013). *Us and Them*. Oxford: Oxford University Press.
- Avrupa Birliği Bakanlığı. (2017). *Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları*.
<http://www.ab.gov.tr/49332.html>
- Biehl, K. S. (2014). Exploring migration, diversification and urban transformation in contemporary Istanbul: The case of Kumkapı. *MMG Working Paper 14-11*. Göttingen: Max Planck Institute for the Study of Religious and Ethnic Diversity.
- Biner, O. ve Soykan, C. (2016). *"Bize Misafir dediler. Söyleyiniz, kimdir misafir? Var mıdır kanunda karşılığı?": Suriyeli Mültecilerin Perspektifinden Türkiye'de Yaşam*. [Online] <http://www.multeci.org.tr/belgeler.aspx>
- Brewer, K. T. ve Yüksek, D. (2005-6). *A Survey on African Migrants and Asylum Seekers in Istanbul*, Reserch Report. İstanbul: MİREKOÇ [Online] http://portal.ku.edu.tr/~mirekoc/reports/2005_2006_kelly_brewer_deniz_yukseker.pdf
- Buz, S. (2007). Göçte kadınlar: feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. Cilt 18, Sayı 2, Ekim 2007
- (2008). Türkiye Sığınma Sisteminin Sosyal Boyutu. *TBB Dergisi*, 76:18(2): 120-130
- Boyd, M. ve Grieco, E. (2003). The Global Dimensions of Female Migration. *Migration Policy Institute*, Vol.10
<http://www.migrationinformation.com/Feature/display.cfm?id=109> [14 Ocak 2015]
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Dördüncü Baskı. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan and Guilford.
- ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). (2015). *Yabancıların Çalışma İzinleri. 2015 Yılı Raporu*. [Online]
<http://www.cs.gb.gov.tr/media/3209/yabanciizin2015.pdf>
- (2016a). *Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun (No. 4817)*. Mevzuat Online <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.4817&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>
- (2016b). *Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik*. [Online]
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160426-1.htm>
- Coşkun, E. (2014). Türkiye'de Göçmen Kadınlar ve Seks Ticareti. *Çalışma ve Toplum*. no. 3. 185-206.
- (2015). Curbing sex trafficking in Turkey: the policy-practice divide. *The Asian and Pacific Migration Journal* 24, no.3 (2015): 327-352.

- (2016). Türkiye'nin göç rejiminde toplumsal cinsiyet faktörü: Ugandalı göçmen kadınlar örneği. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* Cilt 8, Sayı 1. 91-104. [Online] <http://cins.ankara.edu.tr/>
- Council of Europe. (2011). Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi. [Online] <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680462545>
- De Clerk, H. M. (2013). Sub-Saharan African Migrants In Turkey: A Case Study On Senegalese Migrants in Istanbul. *SBF Journal* 68, no.1 (2013):39-58. [Online] <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/1782/18820.pdf>
- Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011). Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar. İstanbul: Efil Yayınevi.
- Diñer, C.G. (2015) Türkiye-Gürcistan Bağlamında Göçmen Kadın Emeği: Güvencesizliğin ve Belgesizliğin Mekanı olarak Ev İçi Alan. Lülüfer Körükmez ve İlkyä Südaş (der.) *Göçler Ülkesi* içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Düvell, F. (2006). Crossing the fringes of Europe: Transit migration in the EU's neighbourhood. [Online]. Centre on Migration, Policy and Society Working Paper No. 33. University of Oxford. <http://www.compas.ox.ac.uk/publications/working-papers/wp-06-33>
- Ehrenreich, B. ve Hochschild, A. R. (2002). *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*. London: Granta Books.
- Erder, S. (2011). Zor Ziyaret: Nataşa mı? Döviz getiren bavul mu? Eski Doğu Bloku ülkelerinden gelen kadınların emek piyasasına girişi. Sancar, S. (ed.) *BirkaçArpaBoyuy: 21.Yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar*, Prof.Dr.Nermin Abadan Unat'a Ağmağan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. s.191-219.
- Erder, S. ve Kaşka, S. (2003) *Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey*. İstanbul: IOM.
- Gülçür, L. ve İlkaracan, P. (2002). The "Natasha" Experience: Migrant Sex Workers from the Former Soviet Union and Eastern Europe in Turkey. *Women's Studies International Forum* 25, no.4: 411–421.
- Hirata, H., Laborie, F., Le Doaré, H. ve Senotier, D. (2009). *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, Çev. Acar-Savran, Gülnur. İstanbul: Kanat Kitap.
- İçduygu, A. (ed). (2015). *Syrian Refugees in Turkey: A Long Road Ahead*. Migration Policy Institute. [Online] www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/TCM-Protection-Syria.pdf. Accessed 21 May 2016.
- İçduygu, A. ve Kirişçi, K. (Ed). (2009). *Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.

- Kaşka, S. (2009). The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers. *Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey*, ed. İçduygu, A. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi. ss.725-804.
- Keough, L. (2008). *Driven" Women: Gendered Moral Economies of Women's Migrant Labor In Postsocialist Europe's Peripheries*. Doktora Tezi. Amherst: The University of Massachusetts.
- Kıvılcım, Z. (2016). Legal Violence Against Syrian Female Refugees in Turkey. *Feminist Legal Studies*. [Online] DOI 10.1007/s10691-016-9323-y
- Kıvılcım, Z. ve Özgür-Baklacioğlu, N. (2015). *Sürgünde toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kofman, E ve Raghuram, (2015). *Gendered Migrations and Global Social Reproduction*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Parvati,R. ve Sales, R. (2000). *Gender and International Migration in Europe*. London: Routledge.
- Lutz, H. (ed.) (2008). *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*. Hampshire: Ashgate.
- Lutz, H. (2010). Gender in the Migratory Process. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 36, no.10: 1647-1663.
- Morokvasic, M. (1983). Women in migration: beyond the reductionist Outlook. In: Phizacklea, A. ed. *One Way Ticket*. London: Routledge. pp.13-33.
- (1984). Birds of Passage are also Women... *International Migration Review*, Special Issue: Women in Migration. 18 (4), 886-907.
- (1991). Fortress Europe and Migrant Women. *Feminist Review* 39: 69-84.
- Sosyal Hizmetler Kanunu (2017). Kanun No.2828. Kabul tarihi: 24.05.1983. [Mevzuat.gov.tr](http://www.mevzuat.gov.tr) [Online].
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf>
- Toksöz, G. ve Ünlütürk-Ulutaş, Ç. (2012). Is Migration Feminized? A Gender- and Ethnicity-Based Review of the Literature on Irregular Migration to Turkey.
- Toksöz, G., Erdoğan, S. ve Kaşka, S. (2012). Türkiye'ye Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin İşgücü Piyasasındaki Durumları. IOM Türkiye.
- United Nations (2016a). *International Migration Report 2015: Highlights*. New York: United Nations. [Online]
http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf

- (2016b). The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). [Online]
<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw.htm>
- UNHCR (2016). *Mülteci Kimdir*. (14 Ocak 2009) [Online]
<http://www.unhcr.org/turkey/home.php?page=29>
- Valtonen, K. (2016). *Social Work and Migration: Immigrant and Refugee Settlement and Integration*. Londra: Routledge.
- (2008). *Social work and migration: immigrant and refugee settlement and integration*. Surrey: Ashgate Publishing.
- Yalçın, Ç. (2015). Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ve ekonomik şiddet. *Fe Dergi*. s. 50-60.
- YUKK. (2013). Resmi Gazete. 11 Nisan 2013 Perşembe. Sayı: 28615 [Online]
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>
- Yükseker, D. (2003). *Laleli-Moskova Mekiği: Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

